

MÓZES HUBA
**„Fényes körútjain
 a végtelennek”**

A fény a költészetben, avagy a költészet fénye

Fényen alapvetően azt értem, amit az *Akadémiai kislexikon* 1989-ben a következőképpen határozott meg: „az elektromágneses hullámoknak az emberi szem által érzékelhető [...] tartománya”. Azaz irodalmárként valójában nem csak ezt értem, hiszen a költészet, amiről szót ejtek, írott formájában sem csupán vizuális, hanem auditív is, azaz hallással, az esetek többségében belső hallással megközelíthető szövegvilág, s számunkra különösen az a magyar nyelven megszólaló versek világa. A költészetbeli fény fogalmáról így hát *A magyar nyelv értelmező szótárát* is vallatóra foghatom.

Az értelmező szótár 1960-ban a *fény* szó három jelentéscsoportját határozta el egymástól: I. világosság, ragyogás, illetve a világosság forrása, II. (átvitt értelemben) dísz, szépség, pompa, dicsőség, III. (szintén átvitt értelemben) a szellem, a lélek világossága, derűje. Az I. jelentéscsoporton belül a természetes vagy mesterséges eredetű világító sugárzás, illetve az általa okozott világosság vagy megvilágítottság az elsődleges. A II. jelentéscsoportban a gyönyörködtesítő, díszes külső, tündöklő szépség jelentéshez személyvel, közösséggel kapcsolatban a siker, felvirágzás, dicsőség, tekintély jelentés társul. A III. jelentéscsoportban az értelem, a szellem világossága, a felvilágosodás, továbbá a boldogság, öröm, az élet derűje, valamint a valamely belső, lelki erő, érzés, képesség tükröződése jelentés különíthető el egymástól. A jelentések és jelentésárnyalatok közül különösen az utóbbira, a valamely belső, lelki erő, érzés, képesség tükröződése jelentésre hívnám fel a figyelmet, amely olyan, mint ha a költői alkotások lényegi vonásait összegeznék.

A magyar nyelvű költészet írásban is nyomon követhető történetének az elején a XIII. századi *Ómagyar Mária-siralom* áll, amelyben a sajátos jelentésű *fényt* a szó egyik szinonimája, a *világ* jelöli. A siralomban olvasható szókapcsolat változata szerepel az evangéliumok fordítását tartalmazó *Müncheni kódex* 1466-ban másolt szövegében is. S a *világ* szó változatai követik egymást a *Jordánszky-kódex*be 1519-ben másolt bibliai teremtéstörténet elején is. Sorolom: „Világ vilá-

ga” – „Én vagyok e világnak *világa*” – „Legyen *világosság*”; „elválasztá az *világosságot* az *setétségtől*”; „Legyenek *világosojtó* állatok az égnek magasságán [...] és *világosohák* ez feldet.”

A „Világ *világa*”, illetve „e világnak *világa*” szókapcsolatban a *világ* szó kettős jelentésben szerepel. A 2006-ban megjelent *Etimológiai szótár*ból tudjuk, hogy a szó eredeti jelentése ’fény, világosság’ volt, s ’világmindenség’ értelmű használata később, szláv hatásra alakult ki, eredeti jelentése azonban ma is él. Megjegyzendő, hogy az 1440 körül másolt, magyar nyelvű Ferenc-legendában a *fény* és a *világ* szó származéka egymás mellett is előfordul: „völgyeket és környülálló hegyeket inkább *világosojtott* vala meg, hogynem napnak *fénye*”.

A *fény* szó szinonimájaként használt *világ* szó származékait különböző korokból, korszakokból különböző jelentéssel, jelentésárnyalattal idézhetjük. 1690 körül a „lelkünk *világossága*” (Petrőczy Kata Szidónia) szókapcsolat jelentése ’lelkünk boldogsága’. 1804-ben a „lengye hold halkal *világosítja*” (Csokonai Vitéz Mihály) versrészletben a *világosítja* szó jelentése: ’megvilágítja, láthatóvá teszi’. 1839-ben a „Majd ha világosság terjed ki keletre nyugatról” (Vörösmarty Mihály) sorban a világosság ’az összefüggések meglátásának képességét’ jelenti. 1933-ban a „most *világolt* föl értelme ennek / a régi nagy titoknak” (Kosztolányi Dezső) versrészletben a *világolt* jelentése: ’ragyogott fel’. 1940-ben a „gyűjtson *világot* a szívünkben” (Szabédi László) sor *világot* szava ’a helyes út felismerésének óhaját’ fejezi ki.

Az idők során általánosabb használatúvá vált *fény* szó jelentését, jelentésárnyalatait számos idézettel példázhatjuk. Csak néhányat ragadok ki ezek közül. 1589-ből: „Ó, nagy kerek kék ég, dicsőség, fényesség” (Balassi Bálint). 1795-ből: „Jer már [...], csillagos ég dicső / Fénnyel mosolygó asszonya!” (Batsányi János). 1831-ből: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!” (Kölcsey Ferenc). 1832-ből: „Most a halandó, mint ama büszke lány, / Villámfénybe vonult isten ölen enyész” (Berzsenyi Dániel). 1839-ből: „S a kitörő napfény nem terem áltudományt” (Vörösmarty Mihály). 1849-ből: „mi vagyunk a lámpafény [...] // Ha a mi fényünk nem lobogna” (Petőfi Sándor). 1882-ből: „Az égen fényes üstökös” (Vajda János). 1909-ből: „Vagyok, mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces, messze fény, / Lidérces, messze fény.” (Ady Endre). 1923-ből: „Mely már alig volt fények földi mása” (Tóth Árpád). 1933-ból:

„a derűs ég / valami tiszta, fényes nagyszerűség” (Kosztolányi Dezső). 1940-ből: „a fáradt fákra fátylas fény esőz” (Radnóti Miklós). 1945-ből: „Sej, a mi lobogónkat / fényes szelek fújják” (Jankovich Ferenc). 1959-ből: „És megérzik a fényt a gyökerek” (Pilinszky János). 2014-ből: „zöld / Izmai izznak / A fénynek” (Kovács András Ferenc). A múlt század húszas-harmincas éveiből további, gazdag konnotációjú szinonimákat idézhetünk. 1923-ból: „még finom, halk sugárkoszorút / Font hajad sötét lombjába az alkony” (Tóth Árpád). 1933-ból: „egy mennyei kastély kapuja tárult, / körötte láng gyúlt” (Kosztolányi Dezső). 1936-ból: „Magasba ragad, / a mennybe ragad / lángtünemény / és tűzkáprázat” (Dsidá Jenő).

Az időrendben felsorakoztatott idézetekből is kitetszik, hogy a *világ* és a *fény* szó, illetve fogalom köré épülő versekből valóságos kis magyar költészet-történet bontakozik ki.

„Világ világa, / Virágnak virága, / Keserűen kínzatal, / Vos szegekkel veretül.”

A középkori magyar nyelvű költészet legkorábbi fennmaradt emléke, az *Ómagyar Mária-siralom* vitathatatlan remekmű, amelynek fő erényei a strófa-, illetve soralapú negatív arany metszés (5/7, illetve 18/30) szintjén elhelyezkedő, a *világ* szót kettős értelemben használó ötödik versszakban sűrűsödnek. Gondoljunk csak az érték hordozó szépség és az értéktagadó kín aliterációkkal kiemelt fenti szembeállítására.

„Ó, nagy kerek kék ég, dicsőség, fényesség, csillagok palotája, / Szép zölddel béborult, virágokkal újult jó illatú föld tája, / Csudákat nevelő, gályákat viselő nagy tenger morotvája!”

A magyar nyelvű líra első világirodalmi rangú képviselőjének, Balassi Bálintnak az olasz Castelleti nyomán készült, mégis tagadhatatlanul eredeti, *Ó, nagy kerek kék ég...* kezdetű költeménye a Júlia-ciklus záró darabja, s egyúttal az új műfajt meghonosítani szándékozó *Szép magyar komédia* első felvonásának betétje, amely a strófa-, illetve soralapú pozitív arany metszés szintjén (8/5, illetve 24/15) ütközteti a szépségnek az első szakasz invokációjában megnyilvánuló pátoszát az el nem érhető harmóniának az utolsó strófában megvallott disszonanciájával.

„Jer már, jer egyszer, csillagos ég dicső / Fénnyel mosolygó asszonya! Jersze már / Fájdalmim érzékeny tanúja! / Verd el az éj szomorú homályát.”

Az alkaiosi forma fegyelméhez a kufsteini vár-börtön magányában igazodó Batsányi Jánosnak a Hol-

dat aposztrofáló, *Tünődés* című elégiájában a szentimentalizmus és a klasszicizmus elemei ötvöződnek. A Hold nemcsak a fájdalomnak „érzékeny” tanúja, hanem egyúttal a „csillagos ég dicső / Fénnyel” világító éke is, amely a fény és a sötétség szembeállításával válik a felvilágosodásnak, a fény éppen leköszönő századának a jelképévé.

„Most a halandó, mint ama büszke lyány, / Vilámfénybe vonult isten ölen enyész. / A szent poézis néma hatyu, / S hallgat örökre néma vizekben.”

Berzsenyi Dániel utolsó verse, *A poézis hajdan és most* strófaalapú pozitív arany metszésének (6/4) szintjén az igaznak, a nagyoknak és a jónak a görög-ségben megálmodott szépség megtestesítette egységét a romantika szertelenségében bomolni láttatja, s ezzel – a magyar lírában bizonyára elsőként – mintegy a költészet halálát is jósolja. Ám a költészetnek Berzsenyi után még sokan, sokáig megkülönböztetett szerepet szánnak.

„Messze jövendővel komolyan vess öszve jelenkort, / Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”

Kölcsey Ferenc *Huszt* című epigrammájában a haza felvirágoztatásának programját fogalmazza meg, s ezzel szükségképpen maga is a „Hass, alkoss, gyarapíts” szellemében cselekszik.

„Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek / S a kitörő napfény nem terem áltudományt; / [...] / Az lesz csak méltó diadal számodra, nevedhez / Méltó emlékjelt akkoron ad a világ.”

Vörösmarty Mihály disztichonokban megfogalmazott hatalmas körmondatában (*A Guttenberg-albuma*) a *fény* Kölcsey-epigrammabeli jelentésárnyalatában válik a romantika pátoszával meghirdetett program részévé.

„S ilyen legyen dalom: egy villám fénye, / Egy könny, kimondva ezrek kínjait; / Kit nem hevít korának érzeménye, / Szakítsa ketté lantja húrjait.”

Az *Én is szeretném...* költője, Eötvös József a költészet villámfényével mozgósít közösségszolgálatra. Ez azonban rövidesen költői tettnek is kevés. Alig több mint két év elteltével, 1849 januárjában a vilámfénynél összehasonlíthatatlanul szerényebb intenzitású *lámpafény* már nem irányt próbál mutatni, hanem önmagában jelez példamutató cselekvést:

„Emelje ez föl lelkeinket, / Hogy mi vagyunk a lámpafény, / Mely amidőn a többi alszik, / Ég a sötétség éjjelén. // Ha a mi fényünk nem lobogna / A véghetetlen éjen át, / Azt gondolhatnák fönn az égben, / Hogy elenyészett a világ.”

A költemény – amelynek strófaalapú pozitív arany-metszése szintjén ez a két szakasz elhelyezkedik – szerzője Petőfi Sándor, címe pedig: *Európa csendes, újra csendes...* Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc lírikusát, akinek tollán a jambus a magyar költészet anyanyelvévé vált, az évszázad fordulója körüli évtizedekben a költői kifejezés más megújítói is követték.

„Az égen fényes üstökös; uszálya / Az ég felétől le a földre ér. / Mondják, ez ama »nagy«, melynek pályája / Egyenes; vissza hát sohase tér.”

A társtalan nagyság szimbólumaként szereplő üstökös Vajda János-i képét jó emberöltőnyivel később az általános elmagányosodást, az emberi elidegenedést kifejező kép követi Ady Endre *Szeretném, ha szeretnének* című kötetének az élén:

„Vagyok, mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces, messze fény, / Lidérces, messze fény.”

A két világháború között a legművesebb költők verseiben a megidézett fény az együttérzelés szinesztetikus környezetében nemesedik a sajátost és az általánost egybevilantó szimbólummá. Tóth Árpád *Esti sugárkoszorúját* idézem:

„Előttünk már hamvassá vált az út, / És árnyak teste zuhant át a parkon, / De még finom, halk sugárkoszorút / Font hajad sötét lombjába az alkony: / Halvány, szelíd és komoly ragyogást, / Mely már alig volt fények földi mása, / S félig illattá s csenddé szürte át / A dolgok esti lélekvándorlása.”

A szerelem szédületétől a véges és végtelen találkozásának révületéig hajlik a költészet íve. Az utóbbira pompás rímjátékával, hömpölygő szófűzésével megragadó példa Kosztolányi Dezső *Hajnali részegsége*:

„[...] távolba roppant / fénycsóva lobbant, / egy mennyei kastély kapuja tárult, / körötte láng gyúlt, / valami rebbent, / oszolni kezdett a vendégsereg fent [...] // Egy csipkefátyol / látszott, amint a távol / homályból / gyémántosan aláfol, / egy messze kéklő, / pazar belépő, / melyet magára ölt egy drága, szép nő, / és rajt egy ékkő / behintve fénnel ezt a tiszta békét, / a halovány ég túlvilági kékét [...] // Szájtátva álltam / s a boldogságtól föl-fölkiabáltam, / az égbe bál van, minden este bál van / és most világot föl értelme ennek / a régi nagy titoknak, hogy a mennynek / tünderei hajnalba hazamennek / fényes körútjain a végtelennek.”

Sugárzó képek világítják meg a transzcendensbe torkolló égi világot. Ezt a látomást csak egyetlen, de

nagyon lényeges mozzanat választja el attól a szinesztéziával még mindig szürreálisnak vélhető költői világtól, amelyben a világi és a transzcendens minden további nélkül kölcsönösen átjárhatónak bizonyul. Ez a mozzanat pedig az átjárhatóság természetessége. Dsida Jenő *Templomablak* című költeményében a fények villogása, a lélek belső fényének megidézése a transzcendencia megtapasztalásának költői bizonyossága: „[...] ki belép / a tág, iromba, / boltozatos, / hűvös templomba / s belülről pillant / ablakára, / megdöbben áll, / megkövülten áll, / elbűvölten áll: / – Nézz a csodára! // Színek zengése! / Fények zúgása! / Mártír mosolya! / Szűz vallomása! / Kék, ami békül, / piros, mi lázad! / Magasba ragad, / a mennybe ragad / lángtűnemény / és tüzkáprázat! // Ó, titkok titka: / a földön itt lent / belülről nézzen / mindenki mindent, / szemet és szívet / és harcot és békét! / Áldja meg az Úr, / áldja meg az Úr / a belülről látók / fényességét.”

Egyéni sors és történelem határhelyzetében a transzcendenciából remél erőt, döntéseihez eligazítást a *Vállassz!* című vers költője, Szabédi László:

„Kérjétek az Irgalmazótól, / válassza meg rosszat a jótól, / gyűjtson világot a szívünkben, / tudni a jót még életünkben.”

A transzcendenciából merít erőt a *Harmadnapon* költője, Pilinszky János is. Versének szakrális szertartásból kölcsönzött latin nyelvű zárlatában a borzalmakat a húsvét fénye ragyogja be:

„És fölzúgnak a hamuszín egek, / hajnalfele a ravensbrückeri fák. / És megérzik a fényt a gyökerek. / És szél támad. És fölzeng a világ. // Mert megölheték hitvány zsoldosok, / és megszűnhetett dobogni szíve – / Harmadnapra legyőzte a halált. / Et resurrexit tertia die.”

Kovács András Ferenc versében (*Kornisa sétány*) a fény mintha az új évezredben bekövetkező változások – globális felmelegedés, globalizáció – negatív hatásainak hordozójává válna, amelytől a hatások érintettjének ózdkodnia, menekülnie kellene: „Nyárba vonagló, / Zöld húsa tarajlik, zöld / Izmai izznak / A fénynek – őszre fönnebb / Költözöm majd, föl, / Föl, egész föl az égbe, / Mind közelebb az éjhez.”

A fény ihlette költői világ így válik anyagot, információt, energiát egybeölelő egésszé a magyar líra nyolc évszázados történetében – az *Ómagyar Mária-siralomtól* Kovács András Ferencig és tovább.